

HYPOTETICKÉ REKONSTRUKCE NÁSTĚNNÝCH MALEB V KOSTELE SV. VÍTA V ZAHRÁDCE

Univerzita Pardubice, Fakulta restaurování, Ateliér restaurování nástěnné malby a sgrafita

Realizace: MgA. Markéta Renzová, Dis.

Pedagogické vedení: Mgr. art. Jan Vojtěchovský, Ph.D. / Mgr. Petra Hečková, Ph.D.

Poděkování: Doc. Ing. Pavol Černý, Dr. / Mgr. Tomáš Knoflíček, Ph.D. / PhDr. Zuzana Všecková

Středověké nástěnné malby v kostele sv. Víta v Zahrádce pocházejí z období rozkvětu gotického umění, z rozmezí let 1330–1360 (presbytář kostela) a 1380–90 (nástěnné malby v lodi kostela a na místě vítězného oblouku).

Kostel sv. Víta prošel za svou existenci výrazným stavebním vývojem, a snad právě proto se obě fáze malířské výzdoby dochovaly ve velmi špatném stavu. V současné době jsou nástěnné malby zrestaurovány, ale vzhledem k předchozímu poškození barevných vrstev a jejich snížené barevné intenzitě je celková čitelnost výrazně zhoršena.

Kvůli fragmentárnímu zachování originálu nebylo možné uvažovat ani o výraznějších retuších a rekonstrukcích, které by sice čitelnost maleb zásadním způsobem zvýšily, avšak šlo by o do jisté míry subjektivní interpretaci, která není v památkové péči žádoucí. Proto je pro nezasvěceného diváka velmi obtížné vnímat jednotlivé, původně zde vyobrazené výjevy.

Vzhledem k uvedeným skutečnostem a na základě množství nových poznatků, které byly zjištěny během restaurátorských prací a uměleckohistorického průzkumu maleb, však bylo možné výtvarně interpretovat pravděpodobnou podobu nástěnných maleb. V případě aktuální rekonstrukce

ikonografie maleb se však nejedná přímo o ikonografickou analýzu, ale spíše o hypotetickou a ideovou rekonstrukci.

Třebaže pro hypotetické rekonstrukce výjevy bylo využito mnoha dobových předloh a analogií a byly rovněž konzultovány s předními odborníky na české středověké umění, jsou původní vrstvy malby v některých případech natolik fragmentární, že nebylo možné všechny motivy jednoznačně interpretovat.

Na následujících panelech se tak mohou návštěvníci zorientovat ve složité ikonografické koncepci maleb v jejich současném stavu dochování a alespoň zprostředkovaně pochopit sdělení tohoto výjimečného díla.

Rekonstrukce vznikly jako výstup projektu *Ikonografie a hypotetická rekonstrukce nástěnných maleb v kostele sv. Víta v Zahrádce* (reg. č. SGS_2018_015) v rámci Studentské grantové soutěže Univerzity Pardubice.

Na reprodukci dole: Celkový pohled na východní stěnu presbytáře s naznačením dochovaných částí (sytější barevnost) a hypotetických rekonstrukcí (světlejší barevnost).

HYPOTETICKÉ REKONSTRUKCE NÁSTĚNNÝCH MALEB V KOSTELE SV. VÍTA V ZAHRÁDCE

MALBY NA VÝCHODNÍ STĚNĚ PRESBYTÁŘE

Výmalba vzniklá mezi lety 1335–1343 původně zdobila celý presbytář. Do dnešních dnů se nejlépe dochovala pouze výzdoba východní stěny. Výzdoba byla původně nejspíše členěna do pěti pásů. Spodní pás obsahoval motiv dekorativně řasené draperie a nad ním se nacházely nejméně tři pásy figurálních scén.

První figurální pás představuje zástup převážně světských postav (žena s dítětem, šlechtici s meči a urozené dámy), ale také postavy církevní (mnich s tonzурou). Scéna mohla být genealogickým cyklem s prvky rytířské a dvorské tematiky.

Druhý figurální pás (tj. třetí pás odspodu) zpodobňující dvanáct apoštolů je uprostřed přerušeno původním okenním otvorem, na jehož špaletách jsou zobrazeny dvě figury andělů.

Z původních maleb **třetího figurálního pásu** (čtvrtého pásu odspodu) se dochovaly pouze nohy

postav. Po analýze zbytků jejich šatů lze s jistotou tvrdit, že dvě z těchto postav jsou duchovního stavu. Při vytváření rekonstrukcí této části maleb se vyšlo z hypotézy, že ve třetím figurálním pásu se mohly nacházet postavy zemských patronů nebo duchovních.

Kostel sv. Víta v Zahrádce spadl v dotčeném období pod vyšehradskou kapitolu. Je proto velmi pravděpodobné, že některý z jejích členů mohl být také objednavatelem nástěnných maleb v presbytáři.

Vzhledem k dataci malby by mohl přicházet v úvahu Bertold z Lipé, který pocházel z rodu spravujícího přilehlé panství a zastával funkci probošta vyšehradské kapituly mezi lety 1335–1343. Rod Ronovců (páni z Lipé), z něhož pocházel, sídlil na hradě Klosterbergu, který stával pouhých 400 metrů od zdejšího kostela, na vrchu na druhém břehu řeky.

HYPOTETICKÉ REKONSTRUKCE NÁSTĚNNÝCH MALEB V KOSTELE SV. VÍTA V ZAHRÁDCE

DVOJICE POSTAV NA JIŽNÍ STĚNĚ PRESBYTÁŘE

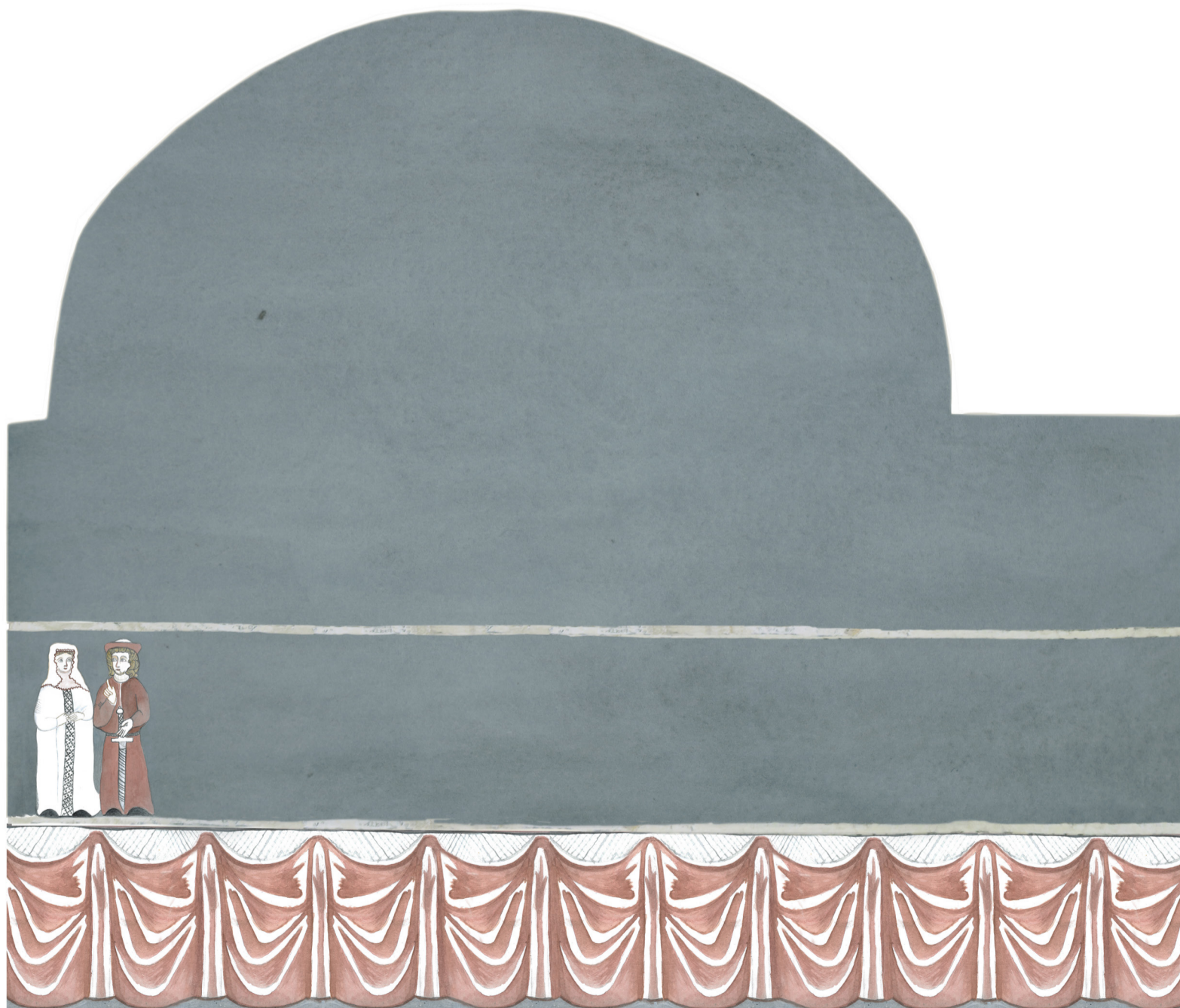
Fragment malby, který se nachází na jižní stěně presbytáře zcela vlevo, je vlastně pokračováním figurálního pásu se světskými motivy z východní stěny presbytáře.

Mužská postava pozdvihá pravou ruku v mluvícím gestu, zatímco levá byla patrně pokrčená. Šlechtic je oblečen do červeného varkoče (mužského svrchního šatu, suknice nošené přes zbroj), na hlavě má polokruhový filcový klobouk a v ruce drží meč.

Zároveň se obrací k urozené dámě ve šlojíři, jež si přidržuje roucho v typickém dvorském gestu. Spodní oděv ženy je zdoben křížkovým ornamentem, který je typický také pro ostatní ženské postavy na východní stěně presbytáře.

Zobrazování světských motivů prvky dobové módy je charakteristické pro tzv. styl manesse, pojmenovaný podle jedné z nejslavnějších knižních památek tohoto typu, iluminovaném rukopisu *Codex Manesse* (asi 1300-1340). V něm jsou postavy zpodobněny obdobným způsobem jako na zahrádeckých malbách.

Nástěnné malby s šlechtickou tematikou se uplatňovaly především ve světském prostředí, avšak objednávka od církevního hodnostáře, který byl zároveň členem šlechtického rodu z nedalekého panství, mohla spojovat obě oblasti témat. Pravděpodobná je částečná, nebo dokonce úplná donace maleb ze strany pánů z Lipé.

HYPOTETICKÉ REKONSTRUKCE NÁSTĚNNÝCH MALEB V KOSTELE SV. VÍTA V ZAHRÁDCE

FRAGMENTY MALEB SE STROMY NA JIŽNÍ STĚNĚ PRESBYTÁŘE

Téměř nedochovaná vrstva nástěnné malby, nacházející se na východní stěně presbytáře, vznikla pravděpodobně mezi lety 1335–1343. V současnosti ji můžeme identifikovat pouze fragmenty malby, které představují dva malované stromy.

Stromy byly součástí starší nástěnné malby, která vznikla ještě před malbou, jenž nyní pozorujeme v presbytáři kostela (malba s figurami překrývá nástěnnou malbu se stromy). Na základě nalezených fragmentů při restaurování však můžeme předpokládat tvar listnatých stromů.

Stromy jsou pojety lineárně, jejich koruna je oválná se srdčitými listy, jejichž spodní část je ukončena dvěma čarami imitujícími stonek. Kmeny stromů jsou okrové a stínované šrafurou.

Vzhledem k tomu, že omítková vrstva nepokračuje na jižní stěnu presbytáře, nelze určit, zda souvisela s kresbou koně (viz samostatný panel), a zda oba motivy, tedy stromy a figura koně, mohou být současné.

HYPOTETICKÉ REKONSTRUKCE NÁSTĚNNÝCH MALEB V KOSTELE SV. VÍTA V ZAHRÁDCE

FIGURA ZVÍŘETE (KONĚ) NA JIŽNÍ STĚNĚ PRESBYTÁŘE

Na jižní stěně presbytáře vpravo, ve výšce 170 cm nad úrovní podlahy, je možné pozorovat zbytky kresby. Fragment byl v době svého objevu v 70. letech 20. století identifikován jako hlava s korunou nebo rohy. Tvar rohu však připomíná spíše ušní boltec, jehož část uprostřed se stáčí do otvoru zvukovodu.

Z podrobných analýz fotografické dokumentace vyplynulo, že se jedná o hlavu zvířete. Vzhledem k charakteristickým formám širokého krku, tlamy zakončené nozdrami a vztyčených špičatých uší by se mohlo jednat o hlavu koně. Na těle zvířete se objevují nepravidelné kruhové útvary, černé linky kruhů a oválů. Je možné, že se jedná o vypodobení tzv. *jablečňáka*, jehož srst má typické tmavé grošování na bílé srsti (jablíčka).

Za hlavou zvířete pozorujeme dvě silné černé čáry naznačující rozmístění pozadí výjevu (budova nebo strom).

Fragmentární dochování malby neumožňuje přesně určit, zda se jedná o stejnou vrstvu malby jako v případě figurálních pásů na východní stěně presbytáře.

Lze vyslovit domněnku, že figurální pás na jižní stěně lodi pokračoval další scénou postav na koních, jejíž součástí mohl být také tento fragment. Kůň mohl v tomto případě nést jednoho ze šlechticů, ať už rytíře nebo urozenou dámu, v nedochované scéně.

Stejně tak by se však mohl motiv koně vztahovat ke starší vrstvě maleb, z níž se dochovaly pouze dva stromy na východní stěně presbytáře.

HYPOTETICKÉ REKONSTRUKCE NÁSTĚNNÝCH MALEB V KOSTELE SV. VÍTA V ZAHRÁDCE

ZBYTKY MALEB NA SEVERNÍ STĚNĚ PRESBYTÁŘE (POSLEDNÍ SOUD)

Třebaže se na severní stěně presbytáře dochovalo pouze několik fragmentů malby, lze je díky zjištěním restaurátorského průzkumu a navazující ikonografické analýze poměrně dobře identifikovat. V horní části stěny se nacházelo vyobrazení Krista soudce. Lze tak usuzovat nejen podle velkého rozměru chodidla a zbytku sféry, ale i z fragmentu klečící postavy, která pozdvihá typickým gestem ruce k mandorle.

Od spodní zóny maleb odděluje postavu Krista bílá mluvicí páska s šesti čitelnými písmeny (C. .O.ICT). Pod mluvicí páskou lze pozorovat fragmenty pěti vzájemně podobných hlav bez svatozáře, snad zástupu blažených nebo andělů.

Po Kristově levici je zobrazena hlava fantaskního zvířete s široce rozevřenou tlamou odhalující zuby. Zvíře se částečně podobá kočkovité šelmě (skráně s hmatovými fousy, okrová srst, kornoutovité uši), plaza (nozdry) a dolní čelist je podobná

ohromnému zobáku. Lze pozorovat také část ucha ve tvaru kornoutu. Podle analogií ze soudobé malby bylo fantastické zvíře identifikováno jako biblická příšera Leviathan. Tato rozšklebená tlama pekelná se běžně nachází na středověkých nástěnných malbách znázorňujících peklo, náležejících k ikonografii *Posledního soudu*.

Ve fantaskní bytosti, která se nachází před pekelnou tlamou, lze rozpoznat postavu ďábla s kopyty, ocasem, kornoutovitými ušima a tlapami, které napřahuje směrem ke klečící postavě.

HYPOTETICKÉ REKONSTRUKCE NÁSTĚNNÝCH MALEB V KOSTELE SV. VÍTA V ZAHRÁDCE

SVATÁ MARKÉTA S DRAKEM | SEVERNÍ STĚNA LODI

Na severní stěně lodi kostela navazující na vítězný oblouk se ve výšce kolem tří metrů nachází dvě červená obdélníková pole s figurální malbou. Menší z nich (vlevo) zobrazuje patrně klečící postavu. Ve větším obdélníku (vpravo) nalezneme ženskou postavu se svatozáří a korunou na hlavě.

Světička je zobrazena nad drakem, ke kterému sklání pohled, a její silueta tak vytváří mírné esovitě prohnutí. Zároveň se trupem od draka odvrací, pravou rukou uhýbá v odmítavém gestu, zatímco levou rukou si přidržuje šat. Drak, který rámuje prostor pod světicí, směřuje hlavu ke sv. Markétě a rozevívá tlamu. Lze rozeznat trup jeho těla s poměrně malou tlapou a ocas.

Podle charakteristické postavy draka lze v ženské postavě vidět sv. Markétu Antiochijskou, jednu z nejoblíbenějších světic často zobrazovaných na malbách 14. století. Objevují se zde osobní atributy světičky: korunka, drak a kříž.

Ze zjištění restaurátorského průzkumu vyplynulo, že v rámci autorské přemalby (tzv. *pentimento*) byla kompozice dodatečně změněna. Původně počítala s dynamičtějším pojetím, kdy světička držela kříž přímo nad drakem, na znamení ochrany před ďábelskými silami.

Původní barevnost pláště světičky byla nejspíše zelená (fragmenty zelené vrstvy v pravém dolním cípu roucha), zatímco roucho (*cotte*) pod ním je červené. Plášť, který má sv. Markéta přehozen přes ramena, je svázan stužkou, která je zdobena lineárním meandrovým ornamentem. Tato barevnost oděvu odpovídá barvám roucha, které běžně pozorujeme na zobrazení sv. Markéty.

Vlevo od vyobrazení světičky se nachází menší obdélníkové pole, které znázorňuje postavu oranta vyobrazenou v pokleku a se se sepjatýma rukama. Je možné, že se jedná přímo o donátora malby.

Datace nástěnné malby se Svatou Markétou a donátorem byla odborníky zařazena do doby kolem roku 1380. Nabízejí se hned dvě osobnosti, které mohly být jejím objednavatelem: Tomáš Václavův z Radnice, který roku 1370 získal patronátní právo zahrádeckého kostela, nebo Konrád z Veselé, o němž se z písemných pramenů dozvídáme, že byl v letech 1376 a 1377 děkanem vyšehradské kapituly a investoval značnou sumu 200 kop grošů za vydání na budovy v Kolčí a v Zahrádce.

HYPOTETICKÉ REKONSTRUKCE NÁSTĚNNÝCH MALEB V KOSTELE SV. VÍTA V ZAHRÁDCE

ZVĚSTOVÁNÍ PANNĚ MARIÍ | SEVERNÍ STRANA VÍTĚZNÉHO OBLOUKU

Na základě stylových analogií a po očištění povrchových nečistot a následném objevu křídel se podařilo navrátit postavám na vítězném oblouku jejich původní identitu. Jedná se o výjev *Zvěstování Panně Marii*. Tato malba, z níž se kromě postavy archanděla Gabriela dochovaly jen fragmenty pulpitu a cíp roucha Panny Marie, byla poškozena během stavebních úprav vítězného oblouku v 18. století.

Figura archanděla je zasazena do sytého červeného pozadí. Malba od půli stehů dolů chybí, ale dle naznačené obrysové linie lze tušit, že byl anděl zobrazen v pokleku a k divákovi natočen pravým ramenem. Jeho hlava, zachycená ve tříčtvrtečním profilu, se dívá směrem na téměř nedochovanou postavu Panny Marie. Pravá ruka archanděla Gabriela je zachycena v mluvícím gestu zdviženého ukazováčku a prostředníčku.

V levé ruce drží andělská bytost mluvící pásku s nečitelnými fragmenty písma, jež původně

s největší pravděpodobností tvořily latinský nápis „*Ave Maria gratia plena*“ (lat. Zdrávas Maria, milosti plná). Růžová tunika, tvořící oděv anděla, je modelována červenými valéry, zatímco jeho křídla jsou zelená. Z fragmentů malby lze dále rozeznat stylizovaný účes v délce pod uši, nad hlavou křížek a nimbus, který je orámovaný červenou a černou obrysovou linkou.

V obdélníkovém tvaru před klečící postavou anděla bychom mohli identifikovat čtenářský pulpit (a pozorný divák na něm může spatřit i hranu červené knihy). Za pulpitem se vyskytuje několik fragmentů šedomodré barevnosti, což by mohla být část roucha Panny Marie.

Styl malby *Zvěstování Panně Marii* odpovídá krásnému slohu, datována je do let 1380–1400. Objednavatele maleb neznáme, ale mohl jím být Konrád z Veselé, jenž byl děkanem vyšehradské kapituly a investoval značnou sumu (200 kop grošů) za vydání učiněná na budovy v Kolči a Zahrádce.

